

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР НОМИДАГИ
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ – МАМЛАКАТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

**мавзусида республика илмий-амалий анжуман материаллари
З.М.Бобур номидаги Андижон давлат университетининг 90 йиллигига
бағишланади.**

**4-5-ШУЪБА I қисми
(тўлдирилган якуний нашр)**

**Андижон - 2021
«Ҳаёт нашри-2020» нашриёти**

Андижон шаҳрида 2021 йил 4 декабрда бўлиб ўтган З.М.Бобур номидаги Андижон давлат университетининг 90 йиллигига бағишланган “Илм-фан ва таълим – мамлакат тараққиётининг муҳим омили” мавзусида республика илмий-амалий анжуман материаллари. 3-4-шуъба 1-қисм. 445 бет.

Анжуман материалларида глобллашув жараёнининг ижобий ва салбий оқибатлари, янги муқобил энергия манбааларини ривожлантириши, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиши, геоэкологик муаммолар; иқтисодий ва ижтимоий тадқиқотларнинг ҳозирги замон мазмуни; гидрология ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиши масалалари, иқлим ўзгариши муаммолари; ахборот тизимларининг амалий аҳамияти; замонавий таълим ва тарбия соҳасида олиб борилаётган инновацион тадқиқотлар натижаларини умумлаштириши ва мувофиқлаштириши асосида Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар кўламини янада кенгайтириши, такомиллаштириши ҳамда бу жараёнга хорижий тажрибаларни қўллаш, хорижий ва республика олий ўқув юртлари, илмий тадқиқот институтлари олимларини, шунингдек ёш тадқиқотчилар ва мутахассисларни кенг жалб этиши масалалари қамраб олинган.

Анжуман материалларидан аниқ ва техник, табиий, ахборот технологиялари, ижтимоий-гуманитар, амалий фанлар соҳалари мутахассислари, илмий ходимлар, мустақил изланувчилар, докторантлар, магистр ва бакалавр талабалар, олий ва ўрта махсус, умумтаълим мактабларининг ўқитувчилари ҳамда барча қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

Мухаррир:

т.ф.н., проф. А.А.Запаров

© “Илм-фан ва таълим – мамлакат тараққиётининг муҳим омили” мавзусида республика илмий-амалий анжуман материаллари.

© «Хаёт нашри-2020» нашриёти

Юқоридаги мисолларда *as if* боғловчилари *гўё, гўёки* чоғиштирув боғловчисини ифодалаб келган: чоғиштирув мазмунли қўшма гапни боғлашга хизмат қилган, аммо баъзи ўринларда содда гап кўринишида таржима қилинган. Бу, табиийки, бир тилдан иккинчи тилга таржимадаги трансформация билан боғлиқ. Тадқиқ объекти сифатида танланган ўзбек тилидан инглиз тилига қилинган ўнга яқин таржима матнида чоғиштирув боғловчиси *as if* билан ифодаланган. Инглиз тилида чоғиштирув боғловчилари сирасига эса *unless, provided (that), providing (that), supposing (that), once* каби бирликлар ҳам киради. Танланган матнлар таржимаси устидаги кузатувларимиз шуни кўрсатдики, ўзбек тилидан инглиз тилига таржима қилишда таржимонлар инглиз тили имкониятларидан чегараланган тарзда фойдаланишган: *гўё, гўёки* боғловчиларини, асосан, *as if* боғловчиси билан ифодалашган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева М. Инглиз тилидан ўзбек тилига таржима жараёни ва унинг моҳияти хусусида // International journal of discourse on innovation, integration and education. Volume: 02 Issue: 02 | February 2021 ISSN: 2181-1067. – P. 297-306.
2. Матғозиев А. Эргаштирувчи боғловчиларнинг тараққиёт тарихи //“Ўзбек тили ва адабиёти” журнали. – 1966, №1. – Б.26-32.
3. Холбеков М. Таржимашунослик ва таржима танқиди // Мақолалар тўплами. – Тошкент: Наврўз, 2015. – 112 б.
4. Bassnett S. Translation Studies. – Routledge, London and New York. 2002.
5. Bell R.T. Translation and Translating: theory and practice, London and New York: Longman 1991, 298 p.
6. Munday J. Style and ideology in translation: Latin American writing in English. – London: Routledge, 2007. – P. 245.

ПОЭТИК НУТҚДА ГРАММАТИК КАТЕГОРИЯЛАРНИ НОРМАТИВ ҚЎЛЛАШДАН ЧЕТГА ЧИҚИШЛАР

Маматулова Саида Шукржоновна

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллар университети ўқитувчиси

Аннотация: ушбу мақолада поэтик нутқда грамматик категорияларни нормада қўллашдан четга чиқишлар борасида сўз юритилган. Поэтик нутқнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида жуда кўп ёзилган. Тадқиқотлар, асосан, иккита – лексик ҳамда интонацион-ритмик жиҳатга алоқадор бўлган. Поэтик лексика ва ритмика – шеърятни насрдан ажратиб турувчи етакчи омиллардир.

Калим сўзлар: поэтик нутқ, грамматик категория, поэтик лексика, поэтик ритмика, шеърый нутқ.

Калим сўзлар: грамматик норма, аниқлик ва ноаниқлик категорияси, нормадан четга чиқишлар, кваликатив характеристика, аниқ артикл, ноаниқ артикл.

Аннотация: категория точности и неоднозначности в английской грамматике в основном связана с употреблением артиклей. В данной работе случаи отклонения от нормы в употреблении артиклей анализируются на примерах.

Ключевые слова: грамматическая норма, категория точности и неопределенности, отклонения от нормы, качественная характеристика, определенный артикл, неопределенный артикл.

Annotation: the category of accuracy and ambiguity in English grammar is mainly related to the use of articles. In this paper, cases of deviation from the norm in the use of articles are analyzed with examples.

Keywords: grammatical norm, category of accuracy and uncertainty, deviations from the norm, qualitative characteristic, definite article, indefinite article.

Артиклъ (аниқ, ноаниқ ёки нолли) отнинг тузилмавий кўрсаткичи ва аниқлик/ноаниқлик категориясини ифода қилишнинг асосий грамматик воситаси ҳисобланади. Инглиз тилида артиклини қўллашнинг маълум грамматик аъъаналари ҳамда нормалари шаклланган.

Рус тилшуноси В.Е.Шевякова ноаниқ, аниқ ва ноль артиклар актуал бўлакларга бўлиш воситаларидан бири (ремани ажратувчи конструкциялар) Барқарор бирикмаларда исм артиклъ билан расмийлаштирилиши грамматик қоидалар билан қатъий белгиланмайди, тўғрироғи, бу тарихий шаклланган аъъаналарга бўлган хурматнинг сақланиб қолинишидир. Масалан, *at night – in the night, in the distance – at a distance, to be in danger – to be in a rage, to take the trouble – to take care of*. Бирок, артикларнинг бундай “қотиб қолган” қўлланишидан ташқари, маълум грамматик ва коммуникатив аҳамиятга эга бўлган қонуниятлар борки, уларнинг мунтазам амалга ошиши шахс номларини артиклъ билан ишлатиш нормасини ташкил қилади. Масалан, турдош отлар, саналмайдиган отлар, аниқ отлар, бирликдаги отлар қоидага кўра ноаниқ артиклъ билан, умумлаштирувчи атоқли отлар эса аниқ артиклъ билан ишлатилади. Аммо, матнда бу грамматик ва коммуникатив қонуниятлар тез-тез бузилиб туришини кузатиш мумкин. Масалан:

1. *_ Police car run into the back of him.*
2. *When Harry got home he found his wife busy with _ rolling pin and dough.*
3. *“We _ Tidmonths never desert a friend ...”*
4. *... born of a long line of _ Thernes.*

Биринчи ва иккинчи мисолда саналадиган отлар *police car* ва *rolling pin* нолли артиклъ билан қўлланган. Нормага биноан бу ерда ноаниқ артикл қўлланилиши керак эди. Бизнинг фикримизча, *police car* ва *rolling pin* сўзларининг нолли артиклъ билан қўлланилиши отнинг аниқлик/ноаниқлик категорияси бўйича референт нисбатлашувинигина эмас, балки маънонинг денотатив жиҳатини ҳам ўзгартириши мумкин. Саналадиган от функционал ва семантик жиҳатдан жамловчи, мавҳум ёки моддий отга кўчиши ҳам мумкин:

- (1) *police car → police*

(2) *rolling pin and dough* → *meal*

Учинчи гапда, бизнингча, аниқ артиклнинг қўлланилиши ортикча бўлиши мумкин эди. *We Tidmonths (Our Family Tidmonths)* ва шунга ўхшаш иборалар оила тушунчасининг одатда аниқ артикль билан белгиланувчи ифодаларига олдиндан эга бўлиб келган. Мазкур ҳолатда эса оила тушунчасининг ифодаси кўпликдаги *we* кишилиқ олмоши билан бериладиган шаклига эга.

Тўртинчи гапда аниқ артиклнинг мавжуд эмаслиги, Тернслар оиласининг барча аъзолари ҳам бир сулолага мансуб эмасликларини кўрсатади. Аниқроғи бу ерда “оила” деган мазмун йўқолади, чунки *a long line of Thernes* “уруғ”, “сулола” маъноларини ўз ичига олади. Н. Мускет қуйидаги синтактик конструкцияда эса аниқ артиклни қўллайди ва шу орқали ҳодиса Холмерслар оиласининг барча аъзолари учун қонунийлигини кўрсатади: *“The firstborn of the Hollmeres is always a son,” ...*

Шунингдек, муаллифлар томонидан *many a man* каби лексикалаштирилган барқарор (турғун) ибораларда моҳиятан “қотиб қолган” норманинг бузилишига йўл қўйилган ҳолатлар ҳам кузатилади. Масалан, - *Many the girl was sent off to live with relatives*

Many a man каби лексикалаштирилган ибора, одатда, ноаниқ, табақалаштирилмаган кўпликни ифода қилади. *Many the girl* эса алоҳида ажратиб кўрсатишни ифодалайди, яъни, айнан, шу районнинг кўпчилиқ қизлари ҳафвсизлик мақсадида бошқа жойларда яшовчи қариндошлариникига жўнатиб юборилар эди деб таъкидланган. Бу ерда контекст мазкур жойда яшовчи қизлар учун вазиятнинг ноодатийлигини таъминлаган.

Ҳаракатнинг квалификатив характеристикасини ифодаловчи **Pr. - T – N** (*in a low voice, with a mine smile*) кўринишидаги равишли ибораларда ноаниқ артикль мунтазам қўлланилади. Бироқ, бу ҳолатда ҳам грамматик анъананинг бузилишига мисоллар мавжуд:

I said thanks and dialed the agency. Mary said in the low voice you have to use in a crowded office, trying not to make it sound like a whisper

Чегараловчи(чекловчи) *you have to use in a crowded office, trying not to make it sound like a whisper* аниқловчисининг борлиги аниқ артиклнинг қўлланилишини талаб қилади.

Шундай қилиб, агар артикль мураккаб, яъни қабул қилинган нормага ҳилоф равишда қўлланилган бўлса, бу ҳолат артиклга (ёки унинг йўқлигига) махсус аҳамият қаратилаётганлиги, аниқланаётган отга эса ўзига хос қўлланиш шакли киритилганлигидан дарак беради.

АДАБИЁТ:

1. Шевякова В.Е. Современный англйский язык. М.: Наука, 1980.
2. Naughton B. Late Night On Watling Street. – In: Learn to Comment by Krutikov Y. A., - М.: Moscow State University Publishing House, 1978, p.43
3. Chaplin S. The Shaft. – In: Learn to Comment by Krutikov Y. A., - М.: Moscow State University Publishing House, 1978, p. 65
4. [Wodehouse](https://www.goodreads.com/book/photo/892309.Doctor_Sally) P.G. [Doctor Sally.](https://www.goodreads.com/book/photo/892309.Doctor_Sally)

5. Muskett N. Philippa. – London: Arrow Books, 1972. – 17p
6. Muskett N. Philippa. – London: Arrow Books, 1972. – 78p.
7. Robbins H. Never Love a Stranger. – New English Library, Times Mirror, 1958. – 57 p.
8. Lacy Ed. Lead With Your Left. – A Macfadden – Bartell Book, 1968. 57 p.
9. Ариқль нормасининг муаллифлик вариантлари қўлланилишининг мисоллари ва асосларини № 3 ва № 4 жадвалларга қаранг.
10. Бархударов Л. С., Штелинг Д. А. Грамматика английского языка. М.: Высш. школа, 1965. – 64с.
11. Tomlinson. H. M. Gallions Reach, A Romance. – Lpz.: Tauchnitz, 1928. – 13 p.

САБАБ-НАТИЖА МАЗМУНИДАГИ ТАЯНЧ КОМПОНЕНТ БИЛАН АЛОҚАДОР АХБОРОТ

Халилова Муяссархон Толиповна
Фарғона Давлат университети ўқитувчиси

Аннотация: ушбу мақолада матн тилишунослигининг долзарб масалаларидан бўлган микроматнларнинг услубий-семантик хусусиятлари сирасида ўрганиладиган микроматн қисмлари орқали ифодаланадиган мазмуний муносабат турлари ҳақидаги мушоҳадалар билдирилган бўлиб, сабаб-натижа мазмунини ифодаловчи таянч компонентли синтактик бутунлиқлар таҳлил қилиб берилган.

Калит сўзлар: микроматн, мазмуний муносабатлар, мантиқий боғлиқлик, тўлиқ фикр, тугалланган мазмун, микроматнларнинг шаклий тузилиши, мазмуний бутунлиқ, тема(мавзу), рема(хабар), мазмуний ядро, таянч компонент, сабаб билан алоқадор натижа, замон билан алоқадор натижа.

Объектив борлиқ ва ижтимоий ҳаёт турли сир-синоатларга ва воқеликларга бой. Объектив борлиқ ва унда содир бўлган воқеа-ҳодисалар мазмунини тўлиқ акс эттириш ҳамда бу воқеликлар тўғрисида тўлиқроқ ва батафсил маълумот бериш, воқеа-ҳодисалар юзага келиш жараёнларининг сабаби ва ундан келиб чиқадиган оқибатни акс эттириш шу муносабатларни тўлиқ юзага чиқара оладиган ва бевосита компонентлари ўзаро мантиқий боғлиқликка эга бўлган синтактик бутунлиқлар орқали намоён бўлади. Микроматнлар орқали ифодаланадиган тўлиқ фикр, тугал мазмун унинг таркибидаги бирликларнинг мантиқан бири иккинчисини тақозо этиб келишини таъминлайди ва бунда мазмуний муносабатлар маълум бир асосга кўра вужудга келади. Шунинг учун ҳам микроматнларнинг мавзу доираси ва мазмун кўлами кенг ва хилма хил.

Матн ҳақида дастлабки майдонга келган тадқиқотларда, айниқса, бу йўналишда жуда кўп ишлар амалга оширилган рус тилшунослигидаги ўтган асрнинг 60- йилларидан бошлаб майдонга келган дастлабки ишларда матн бутунлигини назарий жиҳатдан шарҳлашда кўпроқ унинг шаклий томонига, яъни тузилиши тадқиқига эътибор берилди. Масалан, кўпроқ бу ҳолат Л. Лосева, Н.Д.